

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА ЗАНЯТТЯХ ЛІТЕРАТУРНИХ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ

У статті розглянуто можливості контекстного вивчення художньої літератури в школі. Обґрунтовано доцільність встановлення зв'язків між творами мистецтва різних національних культур для розвитку цілісного сприйняття учнями літературного навчального матеріалу та формування гармонійно розвиненої особистості школярів. Проблему контекстного вивчення художньої літератури висвітлено на матеріалі творчості У. Самчука та Дж. Стейнбека.

Ключові слова: профільна освіта, курси за вибором, методика літератури, контекстне вивчення літератури, творчість У. Самчука та Дж. Стейнбека.

Постановка проблеми. Концепцією літературної освіти культурологічний принцип вивчення літератури визначається одним із пріоритетних у шкільній практиці [3]. Оскільки література як мистецтво слова є важливою складовою духовної культури народу й людства в цілому, літературні твори в школі доречно розглядати в контексті загального культурного руху на певному етапі.

Контекстне вивчення художньої літератури передбачає осмислення творів у взаємозв'язках із іншими мистецькими явищами, залучення учнів до найкращих надбань вітчизняної і світової культури, історії, мистецтва, філософської думки.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблема контекстного вивчення літератури частково порушувалася у психолого-педагогічній та літературознавчій науці. Методологічні засади її розв'язання закладено в літературознавчих працях І. Франка, О. Білецького, Ю. Булаховської, Ю. Лотмана, Д. Наливайка, К. Шахової, присвячених порівняльному вивченню літератур. Проблему взаємозв'язків між навчальними предметами розглядали І. Лернер, Н. Менчинська, В. Онишук, З. Молдавська, В. Маранцман та інші.

У методичній науці значну увагу обґрунтуванню взаємозв'язного вивчення літератур надавали вчені XIX ст. Х. Алчевська, Б. Грінченко, С. Русова, Ю. Стоюнін та методисти XX ст. – О. Бандура, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник, А. Градовський, Ю. Султанов, О. Куцевол, Ж. Клименко, Ю. Горідько, С. Жила, В. Гладишев, С. Сафарян, Т. Яценко та інші.

Виділення нерозв'язаних раніше аспектів загальної проблеми. У статті висвітлюється проблема контекстного вивчення художньої літератури в школі на матеріалі творчості українського письменника Уласа Самчука та американського письменника Джона Стейнбека.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії XX-го ст. тема Голодомору 1932-33 рр. в Україні має особливе значення. Художні твори про цю трагічну подію рятують від забуття історичне минуле, формують у молоді свідому громадянську позицію, систему духовних цінностей. Серед літературних творів, що вражають подробицями життя українців періоду насильницької колективізації, вирізняється роман У. Самчука "Марія".

Чинною навчальною програмою з української літератури для профільного навчання учнів ЗНЗ підходи до вивчення роману У. Самчука "Марія" зумовлюються його жанровою специфікою як роману-хроніки, тобто своєрідного художнього документу про життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму. Зображення картин голодомору простежується на прикладі однієї сім'ї. У методичних настановах зазначається, що вчителю необхідно розвивати читацькі вміння учнів – коментувати проблематику роману, характеризувати образ головної героїні, розкривати символічний смисл, спорідненість із біблійними образами. Відзначається утвердження у творі моральних якостей українців, осуд зрадників свого роду, нації. Увага учнів концентрується на майстерності письменника у розкритті психології героїв, побудові драматичного сюжету. Вагоме значення надається характеристиці пейзажів та художніх деталей, визначенню їх ролі у творі [6].

Шкільне вивчення творчості У. Самчука передбачено в тематичному розділі "Українська література за межами України". Кращим письменникам-емігрантам вдалося зберегти національну специфіку творчості, але з об'єктивних причин у їхніх художніх творах простежується безпосередній вплив нового культурного середовища. Зауважимо, що рубрика навчальної програми "Мистецький контекст" орієнтує на розкриття спорідненості твору з романом українського письменника-емігранта В. Барки "Жовтий князь".

Зважаючи на доцільність вивчення роману У. Самчука "Марія" у широкому контексті, виправданим вважаємо звернення до роману американського письменника Дж. Стейнбека "Грона гніву" на заняттях літературних курсів за вибором у профільних класах філологічного та суспільно-гуманітарного напрямку. Ефективна організація заняття потребує 2 навчальні години, протягом яких

варто співвіднести твори з творчістю авторів, літературно-мистецькою діяльністю їхніх попередників та сучасників.

Порівняльне вивчення художніх творів різних національних літератур, установлення взаємозв'язків між ними допоможе учням ознайомитися із романом Дж. Стейнбека, збагнути цінність надбань національного мистецтва. За умов контекстного навчання вчитель не стільки навчає і виховує, скільки актуалізує, стимулює учнів до розвитку, створює умови для їхнього самовираження на основі використання емоційно-ціннісного досвіду. Таким чином виникає пріоритет суб'єктно-смыслового навчання в порівнянні з інформаційним навчанням, використання сенсопошукового діалогу, включення навчальних завдань у контекст життєвих проблем.

Навчальне заняття за романом Дж. Стейнбека "Грона гніву" доцільно провести після вивчення роману У. Самчука "Марія". Підготовка до сприйняття твору американського письменника, осмислення його ідейно-естетичного змісту передбачає повторення матеріалу зі шкільного курсу всесвітньої історії. Зауважимо, що розвиток духовної культури особистості не є ізольованим процесом, оскільки вона перебуває у найтіснішому зв'язку із суспільно-політичним та економічним розвитком. Тому на занятті необхідно презентувати огляд соціально-економічної ситуації, що склалася в США в 30-рр. XX ст., визначити суспільні, економічні та природні фактори, які мали вплив на загострення політичної ситуації – велика депресія 1929-1935 рр., спека, засуха, нищівні пилові бурі та їх наслідки – неврожай, розорення тисяч фермерів, боротьба з класовою нерівністю, банкрутства, зубожіння, міграції.

Учні повідомлять, що в 1933-1935 рр. несприятливі погодні умови панували в багатьох американських штатах. Однак, на державному рівні згубні для фермерів "чорні пилові бурі" сприймалися як позитивний економічний фактор. Так, тогочасний заступник міністра сільського господарства П. Тагуел пояснював, що з точки зору національних інтересів, посуха стала іронічним благословенням, оскільки сприяла скороченню перевиробництва зерна.

Руйнівною була й економічна політика в державі. Уряд оголосив землі, охоплені пиловими бурями, постраждалими територіями, але допомоги не було надано. "Закон про регулювання сільськогосподарського виробництва" загострив тяжке економічне становище дрібних фермерів. Великі фермери також змушені були скорочувати території посівних площ та відповідно робочі місця. Рятуючись від зубожіння родини аграріїв направлялися у "благодатну" Каліфорнію. В США розгорнулися соціальні зіткнення.

Підсумовуючи інформацію, нагадаємо, що в Україні голод 1932-1933 рр., його витоки та наслідки, стали національною трагедією. Голодомор був не випадковим явищем природного чи соціального походження, а результатом цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом. Фізичне винищення штучним голодом було свідомим терористичним актом політичної системи, спрямованим проти мирних людей, проти українців як нації загалом, і, проти селян як класу зокрема. Внаслідок нищівної урядової політики зник не тільки численний прошарок заможних і незалежних від держави селян-підприємців, але й цілі покоління землеробів. Спланований голодомор призвів до зменшення населення українців на одну п'яту. Головною метою організації голоду був підрив соціальної бази опору українців проти комуністичної влади та забезпечення тотального контролю з боку держави. У результаті похитнулися соціальні основи, традиції, духовна культура та самобутність народу. Національне лихо знайшло художнє відображення в творах художнього мистецтва.

Зауважимо, що інформація історичного контексту не повинна замінити аналітичної роботи над художнім текстом, оскільки є лише допоміжним прийомом на заняттях літератури.

На наступному етапі навчального заняття домінуючим може бути метод шкільної проблемної лекції у поєднанні з елементами евристичної бесіди, повідомленнями учнів. Оскільки чинною програмою із зарубіжної літератури не передбачено вивчення творчості Дж. Стейнбека, учням необхідно надати коротку інформацію про життєвий та творчий шлях письменника. Звернення до біографічного контексту дозволяє ознайомитися з фактами життя письменника, обставинами роботи над твором. У біографії Дж. Стейнбека простежуються окремі витоки проблематики роману "Грона гніву". Розповідь про життєвий шлях митця доречно унаочнити фотоматеріалами в мультимедійній презентації.

Розглядаючи історію створення роману "Грона гніву", відзначимо, що твір написаний на основі власних життєвих вражень письменника. Журнал "Life" замовив Дж. Стейнбеку матеріал про роботу сезонних робітників, однак стаття не була опублікована. Інше інформаційне джерело твору – поїздка автора до СРСР, де у той час проходила колективізація.

Роман "Грона гніву" ("Grapes of Wrath") був опублікований у 1939 р. Твір, який займає 21-ше місце у рейтингу "100 найкращих книг усіх часів" американського журналу "Newsweek", удостоєний Пулітцерівської (1940 р.) та Нобелівської (1962 р.) премій. Однак оцінка роману не було однозначною. Роман забороняли, звинувачення автора та його твору звучали на засіданнях Конгресу США. На захист Дж. Стейнбека стала дружина президента США Елеонора Рузвельт, якій роман сподобалася, про що вона заявила публічно.

Порівнюючи історію художніх творів, зазначимо, що роман "Марія" було створено письменником української діаспори за межами його рідної країни – у Празі в 1933 р. на основі трагічних подій, з якими письменник ознайомлювався перш за все зі сторінок зарубіжної преси, а окремі факти було реконструйовано його письменницькою уявою. Відзначимо, що твір, неодноразово перевиданий у різних

країнах світу, проинятий щирим глибоким болем за Україну, на батьківщині письменника був офіційно виданий більше ніж через півстоліття.

Актуалізація опорних знань передбачає повторення теоретико-літературних знань про жанр роману та його різновиди. Розкриваючи жанровий різновид твору Дж. Стейнбека, старшокласники відмітять, що "Грона гніву" – це соціальний роман, в якому синтезовані публіцистичний та художній пласти – соціально-історичне есе, документальні свідчень та окремі новели. Фабула твору – хроніка переселення сімейства Джоудів до Каліфорнії.

Розповідь є доступною та зрозумілою, розрахованою на широке коло читачів. У романі відсутні складні колізії, повчальний авторський тон. Дж. Стейнбек звертається до ретроспективи – трагедія трьох поколінь фермерів Джоудів: засновників ферми, американських піонерів, що захопили землю в індіанців; їхніх дітей, зігнаних з насиджених місць неврожаєм, банками і трестами; їхніх онуків, що перетворилися в найманих робітників. Розірваність оповіді автор використовує для відкритого вираження думок і почуттів, для чіткого відтворення оригінальних ідей. Зображення в романі "Грона гніву" подій загальнонаціональної значущості, соціальної трагедії суспільства надають твору ознак жанру народної епопеї.

Розгляд образів головних героїв роману Дж. Стейнбека передбачає обов'язкову характеристику глави родини Джоудів – їхньої матері. Це жінка величезної волі, простонародної мудрості, чуйності, глибокої віри в людей. Вона єдина людина зі всієї родини, хто зберігає мужність та розсудливість у тяжких випробувань. Саме Ма зуміла зрозуміти головну істину: єдиний порятунок бідняків – у єдності та взаємодопомозі. Почуття письменника до матері проиняті любов'ю та повагою.

Варто нагадати учням авторську присвяту роману "Марія": "Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роки 1932-1933". В образі головної героїні возвеличується материнство. Марія за будь-яких обставин залишається широю у почуттях і не зраджує їх. У її нерозривному зв'язку із землею як джерелом життя автор бачить порятунок для людської душі.

Розкриваючи сутність заголовків романів, зазначимо, що в християнській та іудаїстській традиції "Грона гніву" – це Боже покарання містам Содом і Гоморра за розпусту та бездуховність. У романі це поняття набуває метафоричного змісту як грона справедливого гніву, що наливаються й дозрівають у душах людей.

Християнські традиції простежуються і в романі У. Самчука, зокрема в імені головної героїні. Встановлюючи точки дотику із романом американського письменника, необхідно звернути увагу учнів на високий стиль художнього життєписання, притаманний твору в цілому, та на традиції біблійного стилю, що звучать у заклик Гната до уцілілих від голоду односельців.

Актуалізація опорних знань зі шкільного курсу зарубіжної літератури та опрацювання філософських понять приведе до висновку про вплив на роман "Грона гніву" філософських течій ХХ ст.: трансцендентальна наддуша, емерсонівська віра в звичайну людину, її протестантська впевненість в своїх силах, уїтменівська релігія всезагальної любові та його масова демократія, реалістична філософія прагматизму, ефективності дії.

Узагальнюючи характеристику роману Дж. Стейнбека, що мав велике суспільне значення, наголосимо на його самодостатності як мистецького явища, в якому форма відповідає змісту, авторські ідеї нерозривно пов'язані з життєвим матеріалом і в своїй єдності відображають типово американську національну дійсність.

Ефективна організація шкільного контекстного вивчення літератури дозволяє розглядати загальні закономірності розвитку різних видів мистецтва в їх органічному взаємозв'язку, прослідковувати зв'язки твору мистецтва з життям, суспільним рухом епохи, аналізувати його роль у житті людей. Тому методично доцільним буде кінематографічний екскурс. Дослідницька група відзначить вплив Дж. Стейнбека на розвиток кіномистецтва. Автор був визнаним голлівудським письменником, сімнадцять творів якого екранізовано.

Після перегляду кінофрагментів варто повідомити, що "Грона гніву" було екранізовано Джоном Фордом. Цей фільм-драма став одним із світових кінематографічних шедеврів. Серед здобутків фільму, премії "Оскар" за кращу режисуру та кращу жіночу роль другого плану та 5 номінацій на цю кінопремію (1941 р.). Кіновір входить до списку 100 кращих американських фільмів за версією Американського інституту кіномистецтва. У СРСР фільм був забороненим, не зважаючи на дух співчуття до простих робітників і ненависть до капіталістів. Причину заборони можна пояснити тим, що зубожілі американські фермери на екрані мали достатньо заможний вигляд у порівнянні з радянськими колгоспниками.

Завершаючи кінематографічний екскурс, зауважимо, що студія Стівена Спілберга "Dream Works" планує повторно екранізувати роман. Із цього факту учні мають зробити висновки про актуальність роману Дж. Стейнбека в наш час та про його незаперечну високу художню вартість.

На етапі рефлексії учням варто осмислити інформацію, що в 1947 р. Дж. Стейнбек відвідав Україну. Із Києва він писав: "Чудова країна і чудове місто, але воно було так жорстоко, дико зруйноване німцями... Ми збираємо відмінний матеріал, але боюся, що газетам Херета він не сподобається. Ці українці – прекрасні приязні люди, з чудовим почуттям гумору. Я ретельно записую довгі розмови з селянами й робітниками, щоби не забути. Нам просто пощастило, що ми змогли сюди приїхати" [8].

Старшокласники вкажуть на спільні мотиви, загальнолюдську проблематику в романах американського та українського письменників, відзначать, що тема роману "Грона гніву" є глибоко

актуальною для України в аспекті як матеріальних (егоїзм і бюрократизм, трагедія міграцій, втрата коренів, краху сім'ї), так і етичних цінностей (благородство та велич людини, її прагнення до кращого життя, гуманізм, перемога життя над відчаєм та смертю).

Висновки. Отже, створення та впровадження в практику роботи вчителя-словесника науково обгрунтованої й експериментально перевіреної методики контекстного вивчення літератури в профільній школі сприяє підвищенню рівня літературної освіти старшокласників, їхньому інтелектуальному, духовному та естетичному розвитку. Зважаючи на доцільність забезпечення вивчення роману-хроніки У. Самчука "Марія" у широкому історико-літературному контексті, допускаємо можливість звернення до роману Дж. Стейнбека "Грона гніву" на заняттях літературних курсів за вибором.

Використані джерела

1. Леонова Н. Е. Семантика художественного пространства в произведениях Джона Стейнбека: дис.... канд. фил. наук : 10.01.03 / Леонова Н. Е. – М., 2004. – 181 с.
2. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392. [Електронний ресурс] – Режим доступу. – zakon.rada.gov.ua/go/1392-2011-п.
3. Про затвердження Концепції літературної освіти: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 26.01.11 № 58 // Директор школи. – 2011. – № 27-28. – С. 58-63.
4. Самчук У. О. Марія. Хроніка одного життя: Роман / У. О. Самчук. – К. : Укр. письменник, 2000. – 189 с.
5. Стейнбек Джон. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Джон Стейнбек. – М. : Правда, 1989.
6. Українська література. 10–11 класи: Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Профільний рівень / укладачі: М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк – керівники авторського колективу; Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, М. П. Бондар, О. А. Камінчук, В. І. Цимбалюк; за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К.: Грамота, 2011. –112 с.
7. Художня література в контексті світової культури. 10 (11) класи / укл.: Т. О. Яценко, З. О. Шевченко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2010. – № 9. – С. 23-34.
8. Steinbeck John. "Russian Journal" / John Steinbeck. – Penguin Books, 1948. – P. 212.

Trygub I.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LITERARY WORKS ON THE LESSONS OF ELECTIVE COURSES

The article discusses the possibility of contextual literature studying in elective courses of the school's literary lessons in sphere of profile studying. Argued that the studying of literature in the context of special courses and electives promotes individual personality of student, his intellectual and substantive, social, spiritual and civic competences. Efficiency in studying of Ukrainian and foreign literature in the context of different types of art, among which are set very close ideological and aesthetic relationships, defined the general laws of the world of art.

The author of the article substantiated the establishing links between literary art of different national cultures to develop students' holistic perception of the literary educational material and forming harmonious development of students' personality. In the context of such students' teaching there are the requirements: to show understanding of the contexts in which literary texts are written; demonstrate the understanding of the contexts of cultural and historical influences on literary text. The problem of contextual studying of literature based on material of Ukrainian writer William Samchuk and American writer James Steinbeck.

Comparative studying of literary works of various national literatures, establishing relationships and mutual influences between them will help students not only learn from the novel by John Steinbeck's "Grapes of Wrath", but also deeply understand, discover new Ukrainian literature, reflect national historical events, realize the value of heritage native art as Ukrainian spiritual space development is impossible without careful preservation and development of their culture, but with a focus on global achievements..

Key words: profile literary education, elective courses, context study of literature, creation of U. Samchuk and J. Steinbeck.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2016 р.